

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Boekbespreking van: The social Background of Coups d'Etat

Benthem van den Bergh, G. van

Citation

Benthem van den Bergh, G. van. (1975). Boekbespreking van: The social Background of Coups d'Etat. *Acta Politica*, 10: 1975(3), 373-375. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3451569>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3451569>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Als contrast tot zijn hypothese inzake de gescheiden emancipatiebewegingen thans de stelling, dat de politieke verhoudingen in Nederland onberekenbaar zijn geworden. Factor ook hier: fundamentele ontwikkelingen in het confessionele kamp en daardoor wijziging in de positie van de liberalen en socialisten. En door die verandering in de partijverhoudingen dalen de matiging, de depolitiserende en het bewaren van een zekere afstand tot de directe macht.

Tegenover de hypothese inzake de diffuse politieke verantwoordelijkheden: toemening van de roep om duidelijkheid. Maar ondanks dat eerder een fragmentatie dan een concentratie van politieke partijen. En twee conflicterende gedachten in de hervormingsvoorstellen: enerzijds stembusakkoorden vóór de verkiezingen, anderzijds directe verkiezing van de minister-president. En ook hier weer: de 'tragiek' der drie confessionele partijen.

Tegenover de hypothese inzake de depolitiserende stelling: thans doet de politisering van vraagstukken een duidelijk agio. Als gevolg van de ontzuiling gaan belangengroepen steeds meer een eigen weg. Talloze actiegroepen zijn ontstaan, niet zo zeer omdat oude kanalen verstopt zijn als wel omdat 'acties' voor velen een onverwacht middel blijken voor snel succes. Nieuwe ideologische elites en massa-media versterken dit proces, waarbij Daalder een duidelijke verwantschap opmerkt met 'oudere tradities van preken en uitverkiezing'.

Tenslotte zijn vijfde hypothese beziende — inzake het Haagse 'anonymous empire' — meent Daalder, dat te dien aanzien naar verhouding nog het minst veranderd is. Of het moest zijn, dat de beleidsvorming nog ingewikkelder is geworden, dat de neiging om van boven af gordiaanse knopen door te hakken is toegenomen, dat ministers zowel als kamerleden vaker wisselen en dat de kans op frictie tussen politici en ambtenaren toeneemt.

Behartenswaardig is ook de laatste alinea van Daalders brochure. Politisering onder de elites van 1974 zou — paradoxaal — wel eens kunnen leiden tot (nieuwe) 'depolitiserende en lijdelijkheid'. Tenzij een aantal oudere spelregels behouden blijft. Want democratie eist niet alleen 'participatie', maar ook respect voor 'rechten' en 'regels'. W. A. Bongers boek van 1934, 'Problemen der democratie', is ten onrechte door velen vergeten.

Een enkel commentaar nog. Misschien wordt het 'snelle verval' der confessionele partijen te veel eer aangedaan als verklaring voor te veel zaken. Misschien wordt door de concentratie op het specifiek Nederlandse ietwat uit het oog verloren een politieke revolutie, die door de hele wereld gaat. En methodologisch kan men zich afvragen, of 'hypothesen' ter verklaring van een — ik neem aan feitelijk juist geconstateerde — toestand van 1964 noodzakelijkerwijs als uitgangspunt zouden moeten kunnen dienen voor 'hoofdstellingen' voor het verklaren — of is het beschrijven? — van een toestand van 1974.

Maar zoals gezegd: Daalders formule was en is aantrekkelijk en welsprekend. Hij geeft een uitstekende vogelvlucht-waarneming van de politieke situatie in Nederland, met, daarin verwerkt, een fraai overzicht van het voornaamste politicologische onderzoek gedurende de laatste tien jaar in Nederland verricht. Eén simpel, maar, gezien alle veranderingen toch wel opmerkelijk gegeven uit dat onderzoek: nog altijd verklaart omstreeks 10 % van de bevolking zeer geïnteresseerd te zijn in de politiek en zegt niet veel minder dan de helft geen enkele belangstelling te hebben. En dat was ook al zo in 1954.

G. Kuypers

Johan Galtung, *A structural theory of revolutions*. Rotterdam (University Press), 1974

Kwesi Kwaa Prah, *The Social Background of Coups d'Etat*. Brazil, Indonesia, Ghana, Universiteit van Amsterdam (Antropologisch-Sociologisch Centrum, 1973, -223 p., z.p.

Revoluties of staatsgrepen?

In het dagelijks spraakgebruik heeft 'revolutie' de betekenis van een linkse of progressieve (nationale, socialistische of democratische) omwenteling gekregen, terwijl 'staatsgreep' duidt op een min of meer conspiratieve 'rechtse' wijziging van de bemanning van het staatsapparaat. In plaats van 'staatsgreep' gebruiken sommige auteurs (bijvoorbeeld Wertheim in zijn *Evolutie en Revolutie*) daar om ook de term 'contrarevolutie'. Met dit onderscheid samenhangend wordt ook vaak de term 'permanente revolutie' gebruikt, waarmee wordt aangegeven dat niet teveel moet worden gekeken naar de reeks gebeurtenissen in een kort tijdsbestek, waarin de staatsmacht wordt overgenomen door revolutionairen, maar ook naar het al of niet ingrijpend veranderen van de sociale of klassenstructuur. Er doen zich met andere woorden twee belangrijke afbakeningsproblemen bij het bestuderen van 'revoluties' voor: is het een 'linkse' of een 'rechtse' ingreep in de historische ontwikkeling? Hoe moeten we een 'revolutie' markeren in de stroom van de historische ontwikkeling?

In Galtung's revolutie-theorie wordt het eerste probleem opgelost door het te omzeilen, en het tweede door het criterium 'fundamenteel' in te voeren: 'A revolution is a fundamental change of social structure brought about in a short period of time' (p. 9). Galtung beschouwt impliciet als staatsgreep ('any turnover or rotation of personnel') wijzigingen in de bemanning van het staatsapparaat, die de sociale structuur intact laten. Hoewel Galtung het links-rechts-of progressief-reactionair-onderscheid niet expliciet maakt, zijn alle *gevallen*, die hij behandelt, omwentelingen in linkse richting. Toch waren de fascistische machtsgrepen in Italië en Duitsland, naar uit recent onderzoek blijkt (vgl. bv. A. James Gregor, 'Fascism and Modernization' in *World Politics*, XXVI, no. 3, april 1974), beoordeeld naar hun resultaten, wel degelijk revoluties in Galtungs zin. Hierin wrekt zich de universaliserende, en daardoor a-historische benadering van Galtung. Hij verschaft geen inzicht in de langere-termijn-ontwikkelingsdynamiek van samenlevingen, waarin 'linkse' of 'rechtse' *machtsgrepen* — de term, die ik prefereer — een plaats vinden. Hij stelt alleen een op zich interessante taxonomie op van voorwaarden voor 'linkse' revoluties in zijn betekenis van die term. Als altijd in zijn betoog systematisch goed opgebouwd en vol stimulerende terzijdes. Maar als bijdrage tot theorievorming schiet het te kort.

Dat is in nog veel sterker mate het geval bij de studie, die Kwesi Prah heeft gemaakt van drie staatsgrepen uit de recente geschiedenis: Brazilië 1964, Indonesië 1965 en Ghana 1966. Hij sluit zonder meer aan bij Wertheim's onderscheid tussen 'revolutie' en 'contrarevoluties' als emancipatie-bevorderend of -belemmerend. Dat dit onderscheid problematisch is, wanneer we naar langere-termijn-gevolgen kijken of ons afvragen *wiens* emancipatie wordt bevorderd of belemmerd, daarover zwijgt Prah in alle talen. Zijn poging om een 'theoretische verklaring' (zijn er ook niet-theoretische verklaringen?) te geven van 'het verschijnsel staatsgreep' is dan ook weinig meer dan een zwakke afspiegeling van

Wertheim's beschouwingen, aangevuld door enig marxistisch woordgebruik, dat zonder enige nadere toelichting als verklaring wordt ingevuld.

Blijft een op zich niet onnut overzicht van de geschiedenis van de drie staatsgrepen, afgezien alweer van zijn gebruik ook daarbij van marxistische taal als combinatie van verklaring en beoordeling. Omdat hij de marxistische theorie van staats- en klassevorming en de toetsingsvragen, die zich daar vooral bij de analyse van ontwikkelingen in derde wereld landen voordoen, niet expliciet behandelt, is zijn boek meer een pamflet dan een voorbeeld van sociaal-wetenschappelijke analyse.

G. van Benthem van den Bergh

F. J. Heunks, **Aliënantie en stemgedrag**. Tilburg (Katholieke Hogeschool), 1973, -456 p., f 20,— (gestencilde uitgave).

Een titel als *Aliënantie en stemgedrag*, neutraal als bij een proefschrift lijkt te horen, prikkelt de interesse op twee manieren. Vooreerst bij degene, die weet heeft van de eindeloze reeks publikaties op het terrein van aliënantie (uiteindelijk minder eindeloos door het monnikenwerk van SISWO's Geijer) en die nieuwsgierig is, of iemand er in slaagt wat orde te scheppen in de terminologische warwinkel, te meer omdat de bijdrage van M. Seeman, *On the meaning of alienation*, van 1959 wel de grote stroom van research heeft gestimuleerd, maar de aansluiting bij de klassieken niet tot stand heeft kunnen brengen en daardoor de verwarring in de sociologie maar heeft vergroot.

Anderzijds is er voor de politicoloog de interessante vraag of de sociaal-psychologische verklaringswijze meer kan bijdragen tot begrip van stemgedrag dan maatschappelijke categorieën als leeftijd, maatschappelijke positie, beroepsfeer, religieuze en ideologische binding. Heunks begeeft zich in beide belangstellings-sferen, tot een expliciete keuze komt hij niet.

Het boek bestaat uit twee delen. De eerste drie hoofdstukken bieden een overzicht van betekenissen die met de term vervreemding zijn verbonden in de filosofische, religieuze, psychologische, psychiatrische en sociologische literatuur. De nadruk valt — in de korte beschrijving van hoofdstuk 1 — op de parallel: op het moment dat de mens ontdekt dat zijn identiteit, hetzij als kennend wezen, hetzij in zijn relatie tot god, hetzij als persoon of als rolvertolker, onduidelijk is geworden, gaat hij op zoek naar het ware zelf. Dit gaat gepaard met een besef of een gevoel van verwarring. In deze toestand, algemeen aangeduid als vervreemding, komt de mens tot allerlei reactievormen waardoor hij ofwel zichzelf verandert ofwel tracht de omgeving te veranderen. In de niet-sociologische literatuur lijken deze reactievormen gemakkelijk te worden begrepen als uiting van vervreemding, in de sociologie is een dergelijke interpretatie onderwerp van discussie.

In de hoofdstukken 2 en 3 gaat Heunks na onder welke betekenissen de term aliënantie verschijnt in de sociologische onderzoeksliteratuur, globaal genomen na 1950. Uit het voorafgaand hoofdstuk heeft hij als algemene definitie overgenomen, dat aliënantie in de sociologie moet worden opgevat als het ontbreken van een positieve verbondenheid met, ofwel mentale desintegratie van een persoon ten opzichte van een sociaal systeem waartoe hij behoort.

Heunks kiest dus voor de sociaal-psychologische benadering; het vervreemdings-

proces dat een samenleving, een maatschappij of ook een sociale groepering kan doormaken, onderwerpen die bij Marx, Durkheim en Mannheim vooropstonden, wordt naar de periferie geschoven. De band met de klassieken blijft bestaan in zoverre wordt verondersteld dat het individueel gedrag en de individuele attitudes een afspiegeling vormen van deze maatschappelijke vervreemding. Marx' opvatting staat dan voor de subjectieve beleving van machteloosheid, Durkheim voor die van normloosheid, Mannheim voor doelloosheidsgevoelens. Deze keuze voor de sociaal-psychologische oriëntatie is begrijpelijk omdat Heunks zich laat leiden door het actie-theoretisch model van Parsons en Shils; zij wordt ook ingegeven door een zekere traditie, die onder invloed van Srole en Seeman is ontstaan in het sociologisch onderzoek naar aliënantie.

Uitvoerig gaat hij na, wat die onderzoeksliteratuur heeft opgeleverd. Men treft er veel korte, maar ook enige uitvoerige samenvattingen van publicaties zowel over vervreemding ten opzichte van de samenleving-als-geheel alsook over vervreemding binnen specifieke systemen. De bespreking hiervan leidt tot twee resultaten: vooreerst is er reden om het categorieënsysteem nader te preciseren; doelloosheid dient te worden onderscheiden in cognitieve en evaluatieve doelloosheid, machteloosheid in achievement-machteloosheid en succes-machteloosheid.

Vervolgens leidt hij uit de literatuur een aantal constatering af, die voldoende basis vormen voor hypothesen van een te verrichten onderzoek.

Dit onderzoek vormt de inhoud van het tweede deel. Het heeft betrekking op de vraag of stemgedrag mogelijk ten dele begrepen kan worden als een reactie op electorale aliënantie. De keuze van dit onderwerp licht de schrijver als volgt toe. Binnen een maatschappelijk bestel dat zich democratisch noemt zal de besluitvorming met betrekking tot het individueel en algemeen welzijn berusten op onderlinge overeenstemming over doeleinden, normen en middelen; deze overeenstemming moet zelf tot stand worden gebracht en tot uitdrukking komen binnen het politieke (sub)systeem. Een van de belangrijkste institutionele media waardoor die overeenstemming tot uiting wordt gebracht is de verkiezing. Electorale aliënantie moet dan ook begrepen worden in directe samenhang met politieke integratie; zij weerspiegelt zich in een breed spectrum van reactief gedrag, omvattend aanpassing, passiviteit, specifiek stemgedrag, buitenparlementaire oppositie, protestbeweging en rebellie. Heunks bepaalt zich tot stemgedrag als uitingsvorm van politieke en electorale aliënantie, meer specifiek het bewust niet-stemmen, het stemmen op 'anti-systeem partijen', op protestpartijen en nieuwe partijen.

Voor elk van deze gedragsvormen gaat hij na of bepaalde groepen van de bevolking er meer toe tenderen dan andere, en uiteraard of een dergelijk gedrag met een of andere door hem onderscheiden aliënantieattitude gepaard gaat.

Het onderzoek en de resultaten ervan hebben betrekking op de verkiezingen voor de Provinciale Staten van 1970. Daartoe is een steekproef getrokken van 2500 personen. Ter voorbereiding ervan, met name ten behoeve van de schaalconstructie, zijn tussen 1967 en 1969 drie pilotstudies verricht. Daarvan wordt uitvoerig verslag gedaan. Het analyseschema is nu in zoverre simpel, dat Heunks voor een groot aantal verschijnselen nagaat, middels partiële-correlatieanalyse, in hoeverre hun aanwezigheid samengaat met — hijzelf pleegt in zuiver causale termen te schrijven: leidt tot, wordt bevorderd door, een uiting blijkt te zijn van — de attitude en maatschappelijke variabelen. Zo 'verklaart' hij niet-stemmen, stem-